

«Les dones / --- / per llurs usances, / axí diverses, / e tan perverses / obres e manyes, / són alimanyes, / serp tortuosa / són, e rabosa, / mona, gineta ---» (Spill, 701); «creguen-me los trobadors / qui de trobar no han art, / que tot quant fa és ronyós, / ple de pèls y viciós, / que de mona té l'esguart, / qui de bé té poca part», F. d'Olesa (1.ª meitat S. XVI), JMBoyer (BiEscrBal. II, 7.13.3); «bugia o mona: simia», OPou (ThPu., 54). En un mot: *mona*, que almenys ocasionalment també s'aplica a un simi mascle, és un vell i correcte mot català, mentre que *mono* és només castellà (on apareix ja en el S. xv, no gaire després que *mona*, i es pogué extraure d'aquest), estrany a les altres llengües rom. i en català és un castellanisme.

Per a l'etimologia, en efecte, és important tenir en compte l'antiguitat i arrelament en les altres llengües romàniques. En portuguès, on a penes s'ha usat *mono*, el femení *mona* és modern [princ. S. XVIII] i molt menys usual que *macaco* i *bugio*, que són els termes propis de la llengua. A Itàlia, que de cap manera no es podria mirar com a pàtria del mot, ni com a punt de partida dins la Romània, està menys arrelat que en català i molt menys que en castellà: l'expressió popular i antiga és allà *scimmio*, *scimmia*, o bé *berta*, *bertuccia*; tanmateix hi ha *monna*, amb variant *mona*, i ja amb certa antiguitat: se'n citen diversos exemples des del Lasca († 1584), i ja abans es troba *monnina* en el *Pataffio*, que és del darrer terç del S. xv (aplicat a la gallina pel Firenzuola, † 1543); des d'Itàlia degué passar al neogrec *μουνα* i al txec *muna*; també en prové l'oc. mod. *mounino* (*mouno* menys corrent); un francès mitjà *monne*, que es troba, però només amb caràcter erudit, en els Ss. XVI i XVII, es pot haver manllevat d'Espanya o d'Itàlia.

No obstant, hi ha dades de l'existència d'aquest mot a França, més o menys divulgat, des d'un temps bastant remot, com sigui que Jean de Chavenges el 1345 donava al *singe* el sobrenom de *Sire Monnin*, i alguns dècenns abans, Jean de Condé, que escrivia en francès però vivia en el límit de Flandes, usa amb el mateix caràcter el diminutiu flamenc *Monnekin*; de la vitalitat d'aquesta forma és una prova l'aparició d'un testimoni baix-alemany de *Moneke* en l'any 1498, i sobretot l'estabilització de *monkey* com a nom anglès del simi, almenys des de 1530. Com que aquests mots no tenen arrel coneguda en germànic, i és lògic que no en provinguin, tractant-se d'un animal africà o oriental, hem de tenir per segur que França és la terra d'on partien: tot plegat indica que formes semblants a *mona* devien puèblar per aqueix país, almenys des de la primeria del S. XIV.

Si no és germànic, ¿suposaríem, doncs, atesa la procedència mediterrània de la bèstia, que a França hi arribaren des d'Espanya o d'Itàlia? No cal que sigui així, si tenim en compte que els simis no s'importaven en quantitats importants ni amb caràcter utilitari, sinó només com a curiositat exhibida per joglars i saltimbanquis, o estudiada pels naturalistes — reals, imaginatius o aficionats. Aquests i no pas els mercaders catalans o italians, ni els capitans o guerrers castellans,

degueren introduir el nom, que en aqueixes condicions, igual pogué entrar per França que pels països del Migdia.

I de fet no ignorem la denominació introduïda d'aquesta manera. El naturalista Tomàs de Cantimpré, S. XIII, i els seus nombrosos imitadors en diuen *ma-monetus*; el nom que devien dar-li els joglars el podem deduir de la literatura francesa d'imaginació, on *maimon* i *maimonet* són molt freqüents en els Ss. XII a XV; hi ha també cat. ant. MAIMÓ [1284] o *maimon*, oc. ant. *maimon*, *maimona*, it. ant. *maimone*, castellà antic *maimón* [c. 1326 i S. XIV]. Al costat d'aquestes formes apareix una variant *ma(m)mone*, corrent en itàlia i en b. llatí, fr. ant. *memon* el 1351, i el citat *mamonetus* dels naturalistes (si bé potser creat en ambient joglaresc) en confirma l'ampla difusió.

Ara bé, del tipus *mamon* fàcilment pogué sortir *mon-*, amb el caràcter d'abreujament popular haplòlògic, més que més fàcil en un mot que el poble només sentia anomenar de cent en quaranta, però com a nom d'un animal que impressionava de debò la seva imaginació. L'abreujament tant es pogué produir a Espanya, on ha assolit el seu màxim arrelament, com a França, on es documenta per primera vegada: car no fóra estrany que aquesta alteració, rebutjada en el país d'origen per la gent informada, com a corruptela popular, i més tard antiquada, es vagi arrelar més fortament en les terres veïnes, com Anglaterra i la nostra Península, a on arribava com un fet ja consumat i amb el prestigi de tota cosa estrangera; majorment en terra de llengua castellana, on se'n devien veure alguns més, per la proximitat del Marroc i l'existència de la bèstia en estat lliure en el rodal de Gibraltar.

Va idear aquesta explicació primerament Schuchardt, ZRPb. xv, 1892, 96, va consolidar-la amb abundant documentació filològica Ant. Thomas (*Rom.* xxxviii, 556-63), i ampliada i acceptada per altres col·legues, va corroborar-la amb noves dades i arguments el DCEC, on es trobaran alguns punts menys importants o complementaris, que no donem ací, en particular la refutació d'altres idees, que ara ja s'han de mirar com a superades.

DERIV.: *Monet* i *moneta*, ja vells i arrelats especialment a Val., sovint amb matisos i accs. derivades: un dels carrers importants a Morvedre es diu *de la Moneta*, perquè hi havia figurada la cara d'una mona; les mosses i donam «si-t paren belles / ab tals ufanes, / no te n'enganes: / leva-ls les robes, / mira què hi trobes! / Lava-ls la cara / ab aygua clara / —fora 'ls tapins— / mira què tins: / un vell *monet* / o cerronet, / tot cap e cames...», JRoig (*Spill*, 10035).

A tota la zona de l'Horta d'Alacant i ribera de Vina-lop és (o era en la primera meitat del segle) el terme més popular (Monòver, Novelda, Alacant) per anomenar les peces de cinc cèntims: tan viu i general que, a Novelda, encara el 1963 els sentia comptar per *monetes*: «açò val vint-i-una *monèta*» (1pta05), així com a València, Horta i Ribera Baixa (fins a Rafelguaraf) diuen *aguiletas*, i a la Ribera Alta *gallets* (Sumacàrcer, 1962): és clar que aquell deforme lleó que hi havien